

УДК 811.161.2'243'367.627-116.3:378.016-057.875

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ЧИСЛІВНИКІВ У КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Зоряна Мацюк

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра українського прикладного мовознавства,
вул. Університетська, 1, кімн. 233, Львів, Україна, 79602
тел.: (032) 239 43 55
e-mail: sora.km@gmail.com
<https://orcid.org/>*

Розкрито специфіку семантики, морфологічних ознак та синтаксичних функцій числівників української мови різних лексико-семантичних розрядів крізь призму прикладних завдань навчання іноземних студентів. Встановлено спільні та відмінні ознаки числівників різних слов'янських мов, запропоновано систему вправ для вироблення в іноземних студентів практичних умінь та навичок використання числівників у мовленні.

Ключові слова: українська мова як іноземна, числівник, лексико-граматичні розряди числівників, функціонально-стильова спеціалізація числівників.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ufl.2019.14.2730>

Постановка проблеми. На відміну від інших іменних частин мови, за винятком займенника, числівник є відносно замкненою, кількісно обмеженою системою слів із специфічним кількісним значенням, різнорідними морфологічними ознаками та трансформованими синтаксичними функціями.

Саме розуміння категоріального значення кількості, яке виражене числівником, у процесі навчання української мови в іншомовній аудиторії труднощів не викликає, оскільки числівники виявляють велику типологічну спільність у всіх слов'янських мовах, в інших індоєвропейських мовах і в багатьох мовах світу [2 : 151]. Порівняльні дослідження числівників китайської та української мов показують, що навіть у таких неспоріднених мовах існують деякі спільні риси щодо їх значення, творення та вживання [5]. „Міжнародною категорією мови” назвав числівники М. Марр, підкреслюючи: „Ніщо так не потребує ясного й чіткого уявлення про складнощі у взаєминах народів і численність шляхів їхнього спілкування, як числівники, які ніде ні від кого не відставали, бо всі шляхи відкривалися справами, а їх неможливо було вести без числівників” [6].

Однак числівники української мови як окремий клас слів відзначаються специфікою морфологічних категорій, системи словозміни, сполучуваності та синтаксичних функцій. Усе це неодмінно треба інтерпретувати з увагою на потреби та можливості слухача, використовуючи його позивний досвід і акцентуючи увагу на відмінностях.

Мета статті – розкрити особливості семантики, морфологічних ознак та синтаксичних функцій числівників української мови як об'єктів вивчення в іншомовній аудиторії, простежити зв'язок числівників із співзвучними формами іменників та прикметників, виділити складні для засвоєння іноземцями граматичні форми числівників та подати зразки вправ, спрямованих на вироблення практичних умінь та навичок використовувати числівники відповідно до їхніх функціональних, семантичних та граматичних властивостей.

Виклад основного матеріалу. В окремий клас слів числівники об'єднуються за номінативною функцією – мовною назвою кількості. Відповідно семантичний критерій порівняно з морфологічним, синтаксичним чи словотвірним є визначальним. У числівникові вирізняють дві сфери вживання:

1) несамостійне, тобто поєднання з іменниками (займенниками), які називають предмети, які піддаються лічбі;

2) самостійне, тобто числівник виражає абстрактно-математичну кількість.

Специфіку числівника як іменної частини мови визначає квантитативна функція, напр.: *Словник коштує **сто** гривень; У нашій групі **десять** слухачів.* У нумеративній функції, тобто без супроводу іменника, числівник семантично зближується з іменником, у морфологічному плані набуває граматичних значень роду, числа, а в синтаксичному виконує функції іменникових членів речення, пор.: ***Шість** ділиться на **три**; **Цих п'ятьох** треба відправити додому; **Ця п'ять** ти написав неакуратно.* Структурно морфологічна форма числівника відрізняється від іменника, наприклад, *трійка, п'ятірка, шістка, десятка, сотня.* Щодо належності слів *нуль, тисяча, мільйон, мільярд, трильйон, квадрильйон* і под. до розряду числівників у мовознавстві є спірним питанням, бо їхні граматичні ознаки збігаються з іменниковими. Однак точно визначене місце в числовому ряду і значення кількості дають підстави зарахувати їх до числівників, пор.: *Ця тисяча гривень; Дві тисячі гривень.* З іншого боку, числівник, наприклад, *десять*, іменникових ознак не має, тому в певних випадках використовують іменник *десяток* або *десятка*, пор.: *Цей десяток; Ця десятка.* – *Цих два десятки; Ці дві десятки.* Для іноземного слухача порівняння числівників з формами іменників чи вказівка на можливість уживатися в значенні іменника і відповідно переймати його лексико-граматичні властивості має практичне значення. У розмовному мовленні такі форми часто функціонують паралельно, пор.: *Купити десять яєць і Купити десяток яєць; Я маю десять гривень і Я маю десятку.*

Крім числівників із значенням точної кількості, які становлять центральну ланку, в українській мові, є порівняно небагато числівників із значенням неозначеної кількості, напр.: *мало, багато, кілька*, а також похідні від них *чимало, немало, небагато, декілька, кільканадцять, кількадесят, кількасот*, а також *стонадцять*. На протигагу означено-кількісним числівникам вони не становлять цілісної системи кількісних понять, тому їх треба вивчати окремо, деталізуючи значення, творення та вживання. Так, числівник *кільканадцять* називає неозначену кількість в межах від одинадцяти до дев'ятнадцяти; числівник *кількадесят* – кількість із кількох десятків, від трьох до дев'яти десятків; числівник *кількасот* – кількість із кількох сотень, яка в максимальному вимірі наближається до тисячі; числівник *стонадцять* вказує на кількість понад сто. Числівники *кілька, декілька* вказують на невизначену малу кількість – від трьох до дев'яти, напр.: *Минуло кілька днів; Повторити декілька раз.* Числівники *мало, небагато* теж вказують на невелику і неконкретизовану кількість

конкретних рахованих предметів, речовин і абстрактних понять, напр.: *Я маю мало грошей*; *Сьогодні небагато роботи*. Вживання цих слів без іменників призводить до зміни значення та переходу їх у прислівник, пор.: *Я читаю мало книг* і *Я мало читаю*; *Дві гривні – це мало*. Зрідка у розмовному мовленні трапляються зменшувальні форми *небагатенько* і *небагатечко*. Числівники *багато*, *немало*, *чимало* виражають точно невизначену велику кількість. З попередньою групою числівників їх споріднює здатність сполучатися з іменниками, що є назвами як конкретних, так і абстрактних понять, які не піддаються лічбі, напр.: *Студенти вклали в навчання чимало грошей* або *Студенти вклали в навчання чимало праці, терпіння*. Наявність кількох числівників однотипної семантики дає можливість уникнути повторень тих самих слів у тексті, пор.: *Багато літ перевернулось, води чимало утекло* (Т. Шевченко). До числівників *багато* і *чимало* існують також розмовні варіанти *багатенько*, *багацько*, *чималенько*. Подібно до попередньої групи ці числівники можуть виконувати роль обставинних прислівників або предикатів, пор.: *Я читаю багато книг* і *Я багато читаю*; *У нашій групі двадцять осіб*. – **Багатенько!**

Не менш цікавими для іноземного слухача можуть бути **збірні** числівники, тобто слова, які позначають певну кількість предметів як сукупність істот чи предметів, як єдине ціле на відміну від співвідносних власне кількісних числівників, які називають кількість індивідуально розрізнюваних істот чи предметів.

Сучасні збірні числівники позначають обмежену частину кількісних понять, вони фактично утворюються від основи назв одиниць і частково десятків, а саме від *двох* до *двадцяти* і числівника *тридцять* за регулярними моделями з участю суфіксів *-оє* та *-еро*, напр.: *два, три* → *двоє (обоє, обидва, обидві), троє; чотири* і т. д. → *четверо, п'ятеро ... тридцятеро*. Творення збірних числівників *обоє, обидва, обидві* дещо не вкладається у звичну схему творення, крім того, вони відзначаються специфікою значення. Так, числівник *обидва (обидві)* виражає значення 'і той, і цей; і один, і другий', тобто стосуються кожного із двох названих предметів чи осіб, а числівник *обоє* використовують для позначення двох осіб різної статі, пор.: *Я відповіла на обидва питання, але Обоє прийшли – Олена і Тарас*.

Мовознавці наголошують, що сьогодні поступово стирається протиставлення змісту кількісних відношень, які передають власне-кількісні та збірні числівники, пор.: *два і двоє, три і троє* та ін. [2 : 160]. Отже, основна розбіжність зосереджена у функціонально-стильовій спеціалізації та сполучувальних властивостях. Збірні числівники, як правило, не вживають в офіційно-діловому та науковому стилях мови, їх не можна поєднати з іменниками, що є назвами вищих посадових осіб держави, наприклад, *два Президенти*, а не *двоє Президентів*, а також назвами неістот, наприклад, *двоє чоловіків*, але не *двоє університетів*. Лише збірні числівники поєднуються з множинними іменниками і таким чином є єдино можливим засобом вираження означеної кількості, напр.: *двоє ножиць, троє дверей*; іменниками середнього роду IV відміни, напр.: *семеро козенят, четверо левенят*, а також особовими займенниками у множині, напр.: *четверо нас, їх п'ятеро*.

Від збірних числівників *двоє, троє, четверо, п'ятеро, шестеро, семеро, восьмеро* можна утворити здрібніло-пестливі форми, вживання яких обмежене розмовним стилем, напр.: *двійко, трійко і тройко, четвірко, п'ятірко, шестірко, сёмірко і семірко* [2 : 161], *вісьмірко* [2 : 161]. Доречно порівняти їх з близькими за

структурою та значенням іменниками, наприклад: **двійка**, *двійня*, *двійнята*, *двійник* „в 3 знач.”; **трійка**, *тройка*, *трояк*, *троян*, *трійня*, *трійнята*, *трійця*, *тріо*, *трійник*, *трійчаки*, *трійчата*, *трійчатка*, *трійчатки*; **четвірка**, *четверня*, *четверик*; **п'ятірка**, *п'ятка*², *п'ятірня*, *п'ятерня*, *п'ятерик*; **шістка**, *шестірня* (*шестерня*²), *шестерня*¹, *шестерик*; **сімка** [8 : 847], *семірка*, *семерик*, *семериця*; **вісімка**, *восьмерик*.

На відміну від іменників та вихідних збірних числівників вони не змінюють граматичної форми, пор.: *Було у матері **двійка** (двоє, **двійко**) дітей і Мати народила **двійку** (двох) дітей. – Мати народила **двійко** дітей.*

Крім цього, важливо застерегти іншомовного слухача від можливих помилок щодо вживання збірних числівників та близьких до них за звучанням іменників, спровокованих відповідно особливістю їхнього семантичного наповнення. Наприклад, числівник *двійко* означає „розм. Те саме, що двоє” [10 : II : 218], а подібним до нього є одне із трьох значень іменника *двійка* „1. ...; // розм. Кількість із двох одиниць. *Василь повернувся раптом у село з ... жінкою та ще з **двійкою** ... дітей-близнюків*” [10 : II : 218] та окремі значення іменників *двійнята* (*двійня*) „розм. 1. Двоє одночасно народжених дітей у однієї жінки; близнята. 2. Те саме, що двійник 3” [10 : II : 218] і *двійник* „3. тільки мн. Спарені предмети” [10 : II : 218]. Лише в окремих випадках вони можуть взаємно замінюватися, пор.: *Василь приїхав з **двійкою** (**двійко**) дітей-близнюків*, але *Знаходимо глеки і глечики, ... **двійники** (**двійнята**, **двійню**)* – два невеличкі спарені глечики (заміна можлива на рівні іменників).

Збірні числівники послідовно корелюють з іменниками, які означають:

- 1) кількість, група із кількох одиниць: *двійка*, *трійка*, *четвірка*, *п'ятірка*, *шістка*, *сімка*, *вісімка*;
- 2) запряг із коней або волів: *трійка* (*тройка*, *троян*), *четверик* (*четвірка*), *п'ятерик* (*п'ятірка*), *шестерик* (*шістка*), *семерик* (*семериця*), *восьмерик*;
- 3) предмет, який складається з кількох частин: *двійник* (*двійнята*, *двійня*); *трійник*, *трійчата*, *трійчатка*, *трійчатки*, *трійчаки*; *четверик*, *п'ятерик*, *шестерик*, *семірка*, *восьмерик*.

Інші значення іменників не співвідносяться з поняттям збірності, сукупності кількох одиниць (від двох до восьми), а мають своєрідні, власне іменникові предметні значення, які семантично зближують їх із власне-кількісними числівниками, пор.:

- 1) назва цифри і числа, напр.: *двійка*, *трійка*, *четвірка*, *п'ятірка*, *шістка*;
- 2) назва різних предметів, нумерованих цифрою (автобус, трамвай тощо), напр.: *двійка*, *трійка*, *четвірка*, *п'ятірка*, *шістка*, *вісімка*;
- 3) оцінка успішності у навчанні за п'ятибальною системою: *двійка*, *трійка*, *четвірка*, *п'ятірка*;
- 4) грошовий знак або сума в певну кількість грошових одиниць: *п'ятка*, *десятка*, *двадцятка*, *п'ятдесятка*, *сотка*;
- 5) гральна карта з відповідною кількістю позначок однієї масті: *двійка*, *трійка*, *четвірка*, *п'ятірка*, *шістка*, *сімка*, *вісімка*, *дев'ятка*, *десятка* та ін.

Цікавими для іноземців можуть бути випадки функціонування іменників з предметним значенням, яке віддалено пов'язане з вираженням кількості, пор.: *четверик* ‘вила з чотирма зубами’, *п'ятірня* (*п'ятерня*) ‘долоня руки з пальцями; кисть руки’; *п'ятка*² ‘купка з п'яти снопів, складених на полі’, *шестірня* (*шестерня*²)

‘зубчасте колесо, яке передає рух’, *семірка* ‘полотно, тканина у сім пасом’, *восьмерик* ‘форма перекриття’ та ін.

Для російськомовних слухачів можна було б запропонувати порівняти українські іменники з російськими, пор.: *шестёрка*, *шестерня*¹, *шестерня*², *шестерик*, *семёрка*, *семерик*, *восьмёрка*, *восьмерик*. Їхня співзвучність не завжди означає лексичну еквівалентність. Так, російському *шестёрка* можуть відповідати українські слова *шістка* і *шестерик* „1. *заст.* Запряг із шести коней” [10 : XI : 440] або *шестерня*¹ „Те саме, що шестерик 1” [10 : XI : 447], а іменник *шестірна*² „Зубчасте колесо, яке передає рух” [10 : XI : 448] та його звуковий варіант *шестерня*² „розм. Те саме, що шестірна” [10 : XI : 447] співвідносяться з російським *шестерня*² „Малое колесо в зубчатой передаче” [7 : 892], яке не варто плутати з омонімом *шестерня*¹ „То же, что шестерик 2” [7 : 892]. Числівники *шестеро* (рос.) і *шестеро* (укр.) лексично і граматично тотожні. На жаль, не всі автори лексикографічних джерел точно передають ці структурно-семантичні відношення, вважаючи, наприклад, семантику іменника російської мови дуже широкою, тобто такою, що включає лексичне значення різних українських іменників *шістка*, *шестірна* (*шестерня*²), *шестерня*¹, *шестерик* та збірного числівника *шестеро*, пор.: *шестёрка* „1. Шістка; шестеро. 2. (лошадей) шестірна, шестерик” [4 : 424]. Питання можуть виникнути також відносно значення слова *шестірка*, яке фіксує Орфографічний словник української мови [8], але сучасні тлумачні словники його не подають.

Цікавою для іноземного слухача може бути палітра значень іменників *семерик* „*заст.* Предмет, який складається з семи однакових частин; // Сім пар волів” [10 : IX : 121] та *семірка* „*заст.* Полотно, тканина у сім пасом” [10 : IX : 123] та відсутність у тлумачних словниках української мови іменника *сімка*. У російській мові існують іменники *семёрка* та *семерик* „1. ... 2. Сем лошадей в одной упряжке” [7 : 709], який має відрізнятися відтінком в значенні порівняно з українським *семерик* ‘сім пар волів’.

Похідні іменники *вісімка* „1. Назва цифри 8; // *розм.* Назва того чи іншого виду транспорту, нумерованого цифрою 8 (автобус, трамвай тощо); // Назва групи людей з восьми чоловік. 2. Гральна карта, що має вісім позначок однієї масті” [10 : I : 683] та *восьмерик* „1. Предмет, який складається з восьми частин. // Запряжка з восьми коней. 2. Форма перекриття” [10 : I : 744] вирізняються на фоні інших відсутністю співвідносного з ними збірного числівника *вісьмірко* у словниках української мови, однак його фіксують граматики сучасної української мови.

Своєрідною є група **дробових** числівників, які вказують на точну кількість частин, виділюваних у складі цілого, напр.: *одна друга*, *дві треті*, *п’ять восьмих* та ін. Якщо необхідно одночасно назвати кількість і цілих одиниць, і певну кількість частин, взятих від цілого, то використовують сполучник *і*, який поєднує власне-кількісний і дробовий компонент мішаної числової сполуки, напр.: *дві цілі і п’ять восьмих*, *нуль цілих і п’ять восьмих*.

Назви дробових числівників є аналітичними структурами, в яких поєднано дві форми – власне-кількісного і порядкового числівника, специфіку яких визначає елімінований іменник „частина”, пор.: *одна друга* (частина), *дві другі* (частини), *три п’яті* (частини), *п’ять десятих* (частин) і т. д.

Кількісне значення дробових числівників можуть передавати слова *пів* (= *одна друга*), *половина* (= *одна друга*), *третина* (= *одна третя*), *чверть* (*одна четверта*),

які більшість дослідників вважає іменниками. Однак у структурі складених числівників на зразок *два з половиною*, *п'ять з третиною*, *сім з чвертю* вони набувають ознак числівника. Іноземному слухачеві необхідно допомогти розрізняти значення і не сплутати вживання слів *чверть* та *чвертка*, *четвертина*, *четверть*. Деякі із них збігаються із значенням числівника *чверть* „1. Одна із чотирьох рівних частин, на які ділиться ціле” [10 : XI : 288]. Наприклад, іменники *чвертка* „6. Четверта частина цілого; чверть (у 1 знач.)” [10 : XI : 288] та *четвертина* „1. розм. Четверта частина чого-небудь; чверть” [10 : XI : //] дублюють значення слова *чверть*, але значення іменника *четверть* безпосередньо пов'язані не з назвою четвертої частини, а зі старовинною мірою довжини, об'єму, що дорівнює: а) четвертій частині аршина (17, 775 см; б) восьми четверикам (близько 210 л, оскільки *четверик* – це старовинна міра об'єму сипких тіл, що дорівнює восьмій частині чверті (26, 239 л); в) четвертій частині відра (3, 1 л). Звичайно, конкретне кількісне значення іменника *чверть* ‘четверта частина години (15 хв.)’ теж пов'язане з назвою міри часу (година – 60 хвилин), тобто її четвертої частини. Отже, здатність слова *чверть* поєднувати абстрактне поняття ‘четверта частина від цілого’ та бути назвою міри (четвертої частини години, навчального року, однієї з чотирьох фаз Місяця, четвертої частини цілої ноти) і виражати їх в граматичних категоріях роду, числа, відмінка дає підстави називати його іменником.

Окрему підгрупу у складі дробових утворюють числівники *півтора* і *півтори* (= *одна ціла і одна друга* або *один з половиною*), а також *півтора*ста (*сто цілих і одна друга* від сто або *сто з половиною*, тобто сто п'ятдесят). Їх активно вживають у публіцистиці та ситуаціях побутового спілкування, тому вони мають стати об'єктом вивчення в іншомовній аудиторії.

З-поміж усіх цих числівникових форм найбільш специфічним є числівник *пів* (= *одна друга*), оскільки його кваліфікують як елемент складного слова і пропонують писати разом або через дефіс, пор.: *півгодини*, *півдня*, *пів-Європи* та ін. За значенням ‘те саме, що половина (у визначенні часу)’ він не відрізняється від інших слів з цього ряду, тому в підготовленому проекті нової редакції українського правопису запропоновано писати числівник *пів* окремо з іменниками, напр.: *пів дня*, *пів доби*, *пів року*. Від них треба відрізняти слова на зразок *півбак*, *півгора*, *півострів*, *піввагон*, *півдуга*, *півдорога*, *півмісяць*, *півпальто*, *півпарубок*, в яких омонімічний компонент *пів-* „виражає не числівникове, а здебільшого прислівникове значення” [2 : 164]. Префікс *пів-* не вимагає форми родового відмінка іменника, а утворює з ним єдине слово, яке треба писати разом. Деякі слова, у структурі яких є числівник *пів*, з огляду на незмінність форми можуть поєднувати значення іменника та прислівника, пор.: *півбока* ‘половина боку’ і ‘півбоком, тобто не прямо, а напівбоковою частиною, напівобертот’. Варіант *бока* як форма родового відмінка іменника *бік* сьогодні не є нормативним, тому може виникнути питання щодо способу творення похідного слова *півбока*. До речі, у перифразі словникової статті фігурує саме форма *бока* [10 : VI : 377].

У підручниках з граматики української мови, зокрема, призначених для навчання студентів-іноземців на початковому етапі навчання [3 : 79–82], дробових числівників, за винятком *півтора* і *півтори*, не подають. Така мінімізація граматичного матеріалу, на наш погляд, не є виправданою. Наприклад, конструкції на зразок *Пів години минуло*; *Пів до восьмої зустрічаємося* або *Пів на восьму*

зустрічаємося – це формули щоденного вжитку, без них важко уявити людське живе спілкування.

Порядкові числівники – це своєрідний розряд слів, які позначають порядок предметів при лічбі. Семантично вони наближені до кількісних числівників, пов'язані з ним відношенням словотвірної похідності, але кількість у них передається через місце розташування в ряді однорідних предметів, напр.: *Народився стотисячний житель*. Втрата семантичного відтінку порядковості призводить до переходу числівника в розряд прикметників, пор.: *Заворушилось стотисячне військо*. Окрім того, близькість граматичних морфологічних форм і синтаксичних функцій дає підстави багатьом мовознавцями кваліфікувати їх як прикметники, які виражають ознаку предмета за відношенням до того місця, яке він займає серед інших однорідних предметів [1 : 143].

У практичному курсі української мови як іноземної варто, очевидно, дотримуватися традиційної класифікації з огляду на спорідненість такого підходу в інших слов'янських мовах. Тим більше, що на відміну від прикметників, порядкові числівники називають не сталою ознаку, а таку, яка змінюється залежно від порядку розташування предметів, пор.: *В Україні я пробув три дні – першого дня побував у Києві, другого – у Львові, а на третій день поїхав у село до родичів*. Звичайно, без уваги до значення важко пояснити іноземцеві можливість функціонування слова *перший* у реченнях на зразок: *Перші дні були дуже важкими*, або *Іван – був одним з перших*, або *Президент – перша людина в державі, а його дружина – перша леді; Андрій – перший хлопець на селі* тощо. На відміну від усіх інших порядкових числівників, які утворено за регулярною словотвірною моделлю „основа кількісного числівника + закінчення -ий / -ій, -а / -я, -е / -є”, числівник *перший* утворився від давньоруського кореня *първ* (*първыи*) за допомогою суфікса вищого ступеня порівняння -ьш- (*първ-ьш-ши*) [9 : 193]. До речі, у російській розмовній мові досі вживають форму *первейший* „Самый важный, первостепенный. *Первейшая задача*” [7 : 496]. В українській мові зв'язок з давньоруським коренем відчутний на рівні похідних на зразок *первинний, первісний, первак, первина, первісток, первозимки, первозим'я, перволіток, первоцвіт, первотвір*, він є компонентом багатьох складних слів, наприклад, *первобутній, первовихідний, первозданний, первородний, первосвященник*, а також твірним для дієслова *первувати*. Цей історичний коментар доречно подати в аудиторії студентів-філологів, для нефахівців краще зосередити увагу на частині *перш-*, від якої утворено порядковий числівник *перший*, та багато інших слів мають у своїй структурі цей елемент, напр.: *перш¹, перше* (присл.), *першенствувати, першенький, першина, першість, першовідкривач, першоджерело, першодрукар, першоелемент, першокласник, першопричина, першорядний, першосортний, першочерговий, першоцвіт, першотвір, перший-ліпший*, а також ряд усталених словосполучень з компонентом *перший*, напр.: *з першого погляду* ‘одразу ж’, *перша допомога* ‘медична допомога, яку надають до приходу лікаря’, *не перший день* ‘протягом довгого часу, давно’, *не ти перший, не ти останній* ‘те, що випало на долю когось-небудь, не є чимось особливим, це саме переживали вже й будуть переживати інші’, *на першому плані* ‘бути найголовнішим, найважливішим, притягати найбільшу увагу’ та ін. Багатство значень слова *перший* дає змогу створити велику кількість слів і висловів з цим компонентом.

Цікавим може бути для іншомовного слухача числівник *другий*, утворення якого пов'язують з давньоруським коренем *другъ*. Крім нього, в давньоруській мові

існував корінь *въторъ*, який збережений у деяких українських словах, напр.: *вівторок*, *повторювати*, *вторинний*. Студентам-філологам і майбутнім викладачам української мови іноземцям необхідно знати етимологію цього числівника, щоб уникнути помилок у вживанні слів *другий* та *інший*. Для цього, безперечно, доведеться опанувати семантику числівника *другий* та різноманітні інші випадки його вживання, напр.: *другого дня* 'який надходить, наступає безпосередньо за чим-небудь; наступний', *день (місяць, раз тощо)-другий* 'приблизний рахунок при повторенні того або іншого предмета, явища', *друге* 'страва, яку подають після першої страви' та ін.

Щодо числівників *третій*, *четвертий*, які формально відрізняються від кількісних *три*, *чотири*, то можна простежити їхній зв'язок з іменником *третина* та збірним числівником *четверо*.

Творення усіх подальших порядкових числівників не викликає труднощів, оскільки процес творення відбувається регламентовано без особливих морфологічних змін, пор.: *п'ять* → *п'ят-ий* (-а, -е, -і), *шість* → *шост-ий* (-а, -е, -і), *сто* → *сот-ий* (-а, -е, -і) і т. д.

Якщо порядковий числівник утворюється від складеного кількісного числівника, то форми порядкового набуває лише останнє слово, напр.: *двадцять один* → *двадцять перший*, *сто два* → *сто другий* і т. д.

Для утворення окремих порядкових числівників треба використати суфікси -*ов-* або -*н-*, напр.: *сорок* → *сорок-ов(ий)*, *тисяча* → *тисяч-н(ий)*, *мільйон* → *мільйон-н(ий)* або *два тисячі* → *двохтисяч-н(ий)*, *сто мільйонів* → *стомільйон-н(ий)*.

Назви сотень, крім *сто*, входять у словотвірну парадигму формою родового відмінка, пор.: *двісті* → *двохсот* → *двохсот-ий*, *триста* → *трьохсот* → *трьохсот-ий* і т. д.

Морфологічні ознаки порядкових числівників (рід, число, відмінок) залежні від іменника, напр.: *перший день*, *перша година*, *перше число*, *перші морози*. Порядкові числівники подібно до прикметників рідко керують формою іменника (займенника), напр.: *перший з нас*, *другий від кінця*; або зазнають субстантивациї, напр.: *Послали першого*.

Синтаксичні функції порядкових числівників визначає граматична форма відмінка. У називному відмінку подібно до кількісних числівників вони в поєднанні з іменником утворюють синтаксично нерозкладне словосполучення і виконують роль підмета, пор.: *Минав другий рік мого перебування в Україні. – Два роки мого перебування в Україні не пройшли даремно*. В інших відмінкових формах синтаксична роль порядкових числівників зближується з прикметниками, тобто вони можуть виконувати функцію означення або присудка, пор.: *Постукав у перше вікно; Він встає першим. – Він постукав у найближче вікно; Він став найкращим*.

Числівники є важливим елементом системи засобів передачі віку людини, тому вивчення речень на позначення конкретного віку людини рекомендовано поєднувати із повторенням правил узгодження кількісних числівників та іменників, творення і вживання порядкових числівників [12]. Добрий результат, на думку дослідників, дає також паралельна побудова речень із позначенням дати народження та віку людини, напр.: *Моя мама народилася 20 серпня 1967 року: наступного року їй буде п'ятдесят один рік. Я народилася 1 грудня 1987 року: мені двадцять років*.

Безперечно, в різних мовах можуть існувати специфічні лексичні та синтаксичні засоби вираження віку людини, тоді вивчати їх краще на основі

зіставлень, порівнянь. Наприклад, польській мові, зауважує Л. Фроляк, більше властиві конструкції для називання віку людини з дієсловом *мати*, а в українській характерне насамперед сприйняття віку людини як часового поняття, тому поширене використання дієслів руху *минати* – *минути*, *йти* – *іти*, пор.: *П'ятий рік пішов; Мені тринадцятий минуло* (безособова конструкція виразніше передає незалежність вікової ознаки від людини). Залучення кількісних і порядкових числівників до побудови речень сприяє природному засвоєнню граматичного матеріалу, увиразнює його змістове наповнення та особливості функціонування. Так, порівнюючи речення 1) *Йому двадцять п'ять років* і 2) *Йому двадцять п'ятий рік*; 3) *У березні йому мине (минає) двадцять п'ять років* і 4) *У березні йому піде (пішов, іде; мине, минув, минає) двадцять п'ятий рік*, які містять кількісні та порядкові числівники, що є основним засобом позначення віку, зауважуємо різний семантичний відтінок кожного із них. Увагу іноземного слухача треба привернути до особливостей поєднання дієслів *бути* (*є*), *минати* – *минути*, *йти* – *іти* з числівниками і застерегти від помилок на зразок: *У березні йому минуло двадцять п'ятий рік* або *У березні йому піде (пішов, іде) двадцять п'ять років*. Як бачимо, порядковий числівник може називати вік у межах цілого року, тобто порядковий числівник *двадцять п'ятий (рік)* означає 'більш ніж двадцять чотири роки', і поєднується з обома дієсловами руху, а кількісний числівник *двадцять п'ять (років)* називає точну кількість. Для вираження приблизної кількості треба змінити взаємне розташування компонентів, пор.: *Йому було (буде) років двадцять п'ять*. Еліптичні речення 1) і 2) можна кваліфікувати як такі, що побудовані на основі відповідно дієслів руху *минати* – *минути*, *йти* – *іти* або дієслова *бути*, яке в теперішньому часі опускають, а інших синтаксичних часах воно представлене особовою або родовою формою, пор.: *Йому буде (було) двадцять п'ять років*.

Усі ці особливості варіювання лексичних та граматичних компонентів речень, які для носія мови не викликають труднощів, є досить складними для засвоєння в чужомовній аудиторії і вимагають певної послідовності дій і відбору відповідного матеріалу [12].

Вивчення граматичних особливостей числівників, тобто специфіки їхніх морфологічних ознак і синтаксичних функцій, в іншомовній аудиторії може бути ускладнена неоднорідністю їх вияву стосовно різних лексико-семантичних груп.

Найпоказовішою категорією числівника є категорія **відмінка**. З увагою на можливість змінювати граматичну форму за відмінками усі числівники доречно поділити на дві групи – відмінювані та невідмінювані. Майже всі числівники відмінюються, тобто в різних відмінках мають різну форму, пор.: *один* – *одного*, *одному*, *один (одного)*, *одним*, на *одному (однім)*, *перший* – *першого* і т. д. Не змінюють своєї граматичної форми неозначено-кількісні числівники *мало* та похідні від нього *немало*, *чимало*, дробові *пів*, *півтора*, *півтори*, *півтораста*, а також збірні числівники на зразок *двійко*, *трійко*, *четвірко*, хоча значення відмінка, безперечно, виражають, пор.: *Минуло півтора року* і *За півтора року я встиг багато зробити*. У першому і другому реченнях числівникова сполука *півтора року* виражає відповідно значення називного відмінка і виконує функцію підмета, а в другому реченні – знахідного відмінка і є обставиною.

Проблему зміни числівників за відмінками можна вирішувати в практичному курсі української мови як іноземної подібно до методики навчання української мови як рідної.

Варто звернути увагу іноземного слухача на те, що числівники можуть втрачати словозміну в певних синтаксичних позиціях. Так, втратили відмінкові форми числівники, які використовують у сполуках на зразок *Бієнале-2001*, *Ярмарок-2005*, *АН-140*, *Експо-2001*. Кількість таких сполук у сучасній українській мові постійно збільшується, оскільки вони відзначаються сконденсованістю і дають змогу називати предмети, явища коротко, лаконічно, уникаючи використання прикметників чи порядкових числівників.

Числівникові не властиві форми **числа**, оскільки своїм значенням виражають поняття кількості, тобто передають його лексично. Лише деякі числівники можуть мати форму множини. Так, числівник *один* (*одна, одне / одно*) функціонує у формі *одні* для поєднання з множинними або парними іменниками, напр.: *одні штани, одні двері, одні руки*; форми множини вимагають від числівників *нуль, тисяча, мільйон, мільярд* інші кількісні числівники, напр.: *два нулі, три тисячі, чотири мільйони* і т. д. Форму множини утворюють ці числівників і у випадках субстантивациї, пор.: *Одні йдуть, а інші залишаються; Тисячі так думають*.

Рід мають окремі числівники, наприклад: *нуль, один, мільйон, мільярд, трильйон, квадрильйон* (чоловічий рід); *одна, тисяча* (жіночий рід); *одне, одно* (середній рід). Про рід говорять стосовно числівників *два – дві, обидва – обидві*, який виявляється у формах називного та знахідного відмінків, а також невідмінюваного числівника *півтора – півтори*. Для іноземного слухача родові ознаки цих числівників можна пов'язати з родом іменників: форми *два, обидва, півтора* використовують у поєднанні з іменниками чоловічого і середнього роду, а форми *дві, обидві, півтори* – з іменниками жіночого роду. Щодо роду збірного числівника *обоє* можна зауважити його родову нейтральність попри історичну форму середнього роду та можливість вживання стосовно осіб одної статі або різних, пор.: *Отак і ми з тобою... зрослиш, мов шабля з піхвою... навіки... обоє ржаві* (Леся Українка); *Обоє рябоє* (Нар. прислів'я).

Морфологічні ознаки порядкових числівників не викликають труднощів, оскільки вони нагадують прикметникові. Порядкові числівники змінюються за відмінками, родами і числами подібно до прикметників твердої групи, за винятком числівника *третьій*. Окремо потрібно вивчати словозміну складених порядкових числівників, в яких відмінюється останнє слово, та назви дат, до складу яких входять змінні порядкові числівники та незмінна форма родового відмінка іменника, пор.:

Н.	<i>сьоме лютого</i>
Р.	<i>сьомого лютого</i>
Д.	<i>сьомому лютого</i>
З.	як Н.
О.	<i>сьомим лютого</i>
М.	<i>...сьомому лютого</i>

Закріпити теоретичні знання на практиці допоможе методично вибудована **система вправ**. Неухильно дотримуючись основних принципів навчання, треба поступово нарощувати складність завдань, пропонуючи іноземному слухачеві осмислювати не лише форму, але й значення числівників.

Аналіз доступних для роботи з іноземцями граматик української мови показав, що їхні автори в основному концентрують увагу на значенні числівників (кількісні і порядкові), умінні їх відмінювати, поєднувати з іменниками, передавати

цифрове позначення кількості словами. Однак, на нашу думку, набагато важливішими є завдання, спрямовані на визначення функціонально-семантичних особливостей числівників, пор. [11 : 106]:

Вправа 1. Прочитайте вірш вголос. Визначте, яку функцію виконує у тексті слово *мало*.

*Мало, мало, ой мало життя,
аби втішити всіх і розрадить,
перейняти до всіх співчуттям,
по голівці кульбабу погладить.*

*Мало рук, мало серця мені
обійняти, любов'ю зігріти
дні старечі і плечі сумні,
безпросвітне сирітство на світі.*

П. Мовчан

Усталені сполучення, компонентами яких є числівники, можна пропонувати для запам'ятовування або вивчати їхнє лексико-граматичне наповнення в порівнянні, напр.:

Вправа 1. Порівняйте наведені нижче висловлювання російської мови та їхні українські відповідники. Поділіть їх на дві групи: 1) вислови з числівниками в обох мовах; 2) числівники лише в одній мові.

1) *один на один*
2) *один к одному*
3) *третьего дня*

сам на сам
один в один, як один
позавчера, два дні тому

Існує багато висловів російської мови, до складу яких входить іменник *час*. Іноземним слухачам можна запропонувати спеціальні таблиці, в яких вміщено російські вислови та їхні українські відповідники, напр.:

Таблиця 1.

*В два часа, во втором часу дня
Который час? Сколько часов?
Не по дням, а по часам
Час от часу не легче
По часам
Не в добрый час
В вечерний час*

*О drugiej godzinі
Котра година?
Не щоднини, а щогодини
Дедалі важче (гірше)
У призначений час, щогодини
У лиху годину
Ввечері, вечірньої пори*

Особливістю відзначаються вислови української мови, призначені для називання часу та запитання про час. У них використовують граматичні форми порядкових прикметників, на відміну від аналогічних зворотів російської мови, в яких функціонують кількісні числівники. Побачити цю різницю і виробити стійкі навички правильного вживання часових конструкцій можна, виконуючи вправи на зразок:

Вправа 1. Доберіть із довідки до російських висловів українські правильні відповідники.

Сколько времени? _____

Который час? _____

Прошло пять часов _____

Десять минут пятого _____

Половина второго _____

Без десяти минут пять _____

Музей закривається в п'ять часо́в _____
Уже поздно, два часа _____

Довідка:

<i>Як довго?</i>	<i>За десять хвилин п'ята.</i>
<i>Котра година?</i>	<i>Пів на другу.</i>
<i>Минуло п'ять годин.</i>	<i>Пів до другої.</i>
<i>Десять хвилин на п'яту.</i>	<i>Музей зачиняють о п'ятій годині.</i>
	<i>Уже пізно, друга година.</i>

Висновки. Отже, попри однакове категоріального значення кількості, яке виражає числівник у різних слов'янських і неслов'янських мовах, в українській мові цей клас слів відзначається специфікою не лише семантики та структури, але й морфологічних ознак, синтаксичних функцій та комунікативно-прагматичних властивостей. Здатність числівників мати дві сфери вживання (самостійне і несамостійне), виражати значення кількості (точної і неозначеної) та порядковості, зближуватися з іншими іменними частинами мови (іменниками, прикметниками, займенниками), проявляти неоднорідність граматичних ознак відповідно до різних лексико-семантичних груп ускладнює процес їх вивчення в іншомовній аудиторії та актуалізує потребу створення відповідної системи вправ.

Список використаної літератури

1. *Безпояско О. К.* Граматика української мови. Морфологія: Підручник / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – Київ : Либідь, 1993. – 336 с.
2. *Вихованець І. Р.* Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська; за ред. І. Вихованця. – Київ : Пульсари, 2004. – 400 с.
3. *Вінницька В. М.* Українська мова: Практичний курс граматики для студентів-іноземців / В. М. Вінницька, Н. П. Плющ. – Київ : Київський ун-т, 1997. – 243 с.
4. *Зубков М. Г.* Сучасний російсько-український, українсько-російський словник / М. Г. Зубков. – Харків : КСД, 2007. – 480 с.
5. *Лао Хуася.* Числівники української мови у порівнянні з китайською: специфіка значення, творення і вживання / Лао Хуася, Лю Юйхуей // Теорія і практика викладання української мови як іноземної: Збірник наук. праць. – Вип. 3. – Львів, 2008. – С. 273–275.
6. *Марр Н. Я.* О числительных / Н. Я. Марр // Языковедные проблемы по числительным : Сб. статей. – Ленинград : ОГИЗ, 1927. – С. 1–96.
7. *Ожегов С. И.* Словарь русского языка / С. И. Ожегов; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 22-е изд., испр. – Москва : Русский язык, 1990. – 921 с.
8. Орфографічний словник української мови / Укл. С. І. Головащук, М. М. Пешак, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. – Київ : Довіра, 1994. – 864 с.
9. *Пономарів О. Д.* Сучасна українська мова : Підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. В. Шевченко та ін. – 3-тє вид., перероб. – Київ : Либідь, 2005. – 488 с.
10. Словник української мови : в 11 т. – Київ : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.

11. Терлак З. М. Украинский язык для начинающих / З. М. Терлак, А. А. Сербенская. – Львов : Свит, 1992. – 240 с.

12. Фроляк Л. Речення на позначення віку людини в українській мові: лінгводидактичний аспект / Любов Фроляк // Тека Komisji polsko-ukraińskich związków kulturowych. – Т. III. – Lublin, 2008. – S. 43–53.

References

1. Bezpoiasko O. K. Hramatyka ukraïnskoi movy. Morfolohiia: Pidruchnyk / O. K. Bezpoiasko, K. H. Horodenska, V. M. Rusanivskyy. – Kyiv : Lybid, 1993. – 336 s.

2. Vykhovanec I.R. Teoretychna morfolohiia ukraïnskoi movy: Akadem. hramatyka ukr. movy / I. R. Vykhovanec, K. H. Horodenska; za red. I. R. Vykhovanec. – Kyiv : Pulsary, 2004. – 400 s.

3. Vinnytska V. M. Ukraïnska mova: Prsktychnyi kurs hramatyky dla studentiv-inozemtsiv / V. M. Vinnytska, N.P. Plushch. – Kyiv : – Kyivskyy un-t, 1997. – 243 s.

4. Zubkov M. H. Suchasnyi rosiïsko-ukraïnski, ukraïnsko-rosiïski slovnyk / M. H. Zubkov/ – Kharkiv : KCD, 2007. – 480 s.

5. Lao Khuasia Chyslivnyky ukraïnskoi movy u porivnianni z kytayskoyu: spetsyfika znachennia, tvorennia i vzhyvannia / Lao Khuasia, Lu Yuikhuei // Teoria i praktyka vykladania ukraïnskoi movy yak inozemnoi: Zbirnyk nauk. prats. – Vyp. 3. – Lviv, 2008. – S. 273–275.

6. Marr N. Y. O chyslitylnykh / N. Y. Marr // Yazykovednyie problemy po chyslitylnym: Sb. statei. – Leningrad : OGIZ, 1927. – S. 1–96.

7. Ozhegov S. I. Slovar ruskoho yazyka / S. I. Ozhegov; pod. red. N. Y. Shvedovoi. – 22-e izd., ispr. – Moskva: Ruskyi yazyk, 1990. – 921 s.

8. Orfografichnyi slovnyk ukraïnskoi movy / ukl. S. I. Holovashchuk, M. M. Peshchak, V. M. Rusanivskyy, O. O. Taranenko. – Kyiv : Dovira, 1994. – 864 s.

9. Ponomariv O. O. Suchasna ukraïnska mova: Pidruchnyk / O. O. Ponomariv, V. V. Rizun, L. V. Shevchenko ta in. – 3-e vyd., pererob. – Kyiv : Lybid, 2005. – 488 s.

10. Slovnyk ukraïnskoi movy : v 11 t. – Kyiv : Nauk. dumka, 1970–1980. – Т. 1–11.

11. Terlak Z. M. Ukraïnskyi yazyk dla nachinaïushchikh / Z. M. Terlak, A. A. Serbenskaia. – Lvov: Svit, 1992. – 240 s.

12. Froliak L. Rechenia na poznachenia viku liudyny v ukraïnski movi[^] lnhvodydaktychnyi aspekt / Liubov Froliak // Teка Komisji polsko-ukraińskich związków kulturowych. – Т. III. – Lublin, 2008. – S. 43–53.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2019
прийнята до друку 22.04.2019

LINGUISTIC AND DIDACTIC FEATURES OF STUDYING NUMERALS IN THE COURSE OF UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Zoriana Matsiuk

Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Applied Linguistic,
1/233, Universitets'ka St., 79001 Lviv, Ukraine,
phone: (0322) 296 43 55

---

e-mail: sora.km@gmail.com

Numerals make a relatively closed and quantitatively limited system of words which are characterised by specific quantitative meaning, heterogeneous morphological features, and transformed syntactic functions.

In the course of Ukrainian as a foreign language, the object of study includes semantic, grammatical, structural, and functional properties of numerals. It is advisable to distinguish numerals that express an abstract mathematical quantity and name the number of objects counted. In numerical function, numerals semantically converge with nouns and take over their lexical and grammatical properties. A foreign listener needs to be able to distinguish the grammatical forms of nouns and numerals and use them correctly in the speech.

Numerals with the meaning of the exact number (*one, two, two thirds*), which constitute the core in the Ukrainian language, should be the object of constant attention of foreigners. Separately, it is worth studying relatively few indeterminate-quantitative numerals (*few, many, several, several hundred, etc.*). Sequential numerals are appropriate to study in relation to quantitative ones, since they are related to word derivatives, with the exception of numerals *first, second, third, and fourth*.

Quantitative and ordinal numerals as important elements of the system of transferring the age of a person should be studied in parallel and combined with verbs (*mother, pass, go*), for example: 1) *Йому двадцять п'ять років* (He is twenty-five years old); 2) *Йому двадцять п'ятий рік* (He is in his twenty-fifth year); 3) *У березні йому буде двадцять п'ять років* (In March, he will be twenty-five years old); 4) *У березні йому піде двадцять п'ятий рік* (In March, his twenty-fifth year will start).

Studying grammatical features of numerals (case, gender, number) in a foreign-language classroom may be complicated by the heterogeneity of their expression in relation to different lexical and semantic groups.

The system of exercises, aimed at understanding the form and meaning of numerals, will help to consolidate theoretical knowledge in practice.

Key words: Ukrainian as a foreign language, numerals, lexical and grammatical characteristics of numerals, functional and stylistic specialisation of numerals.